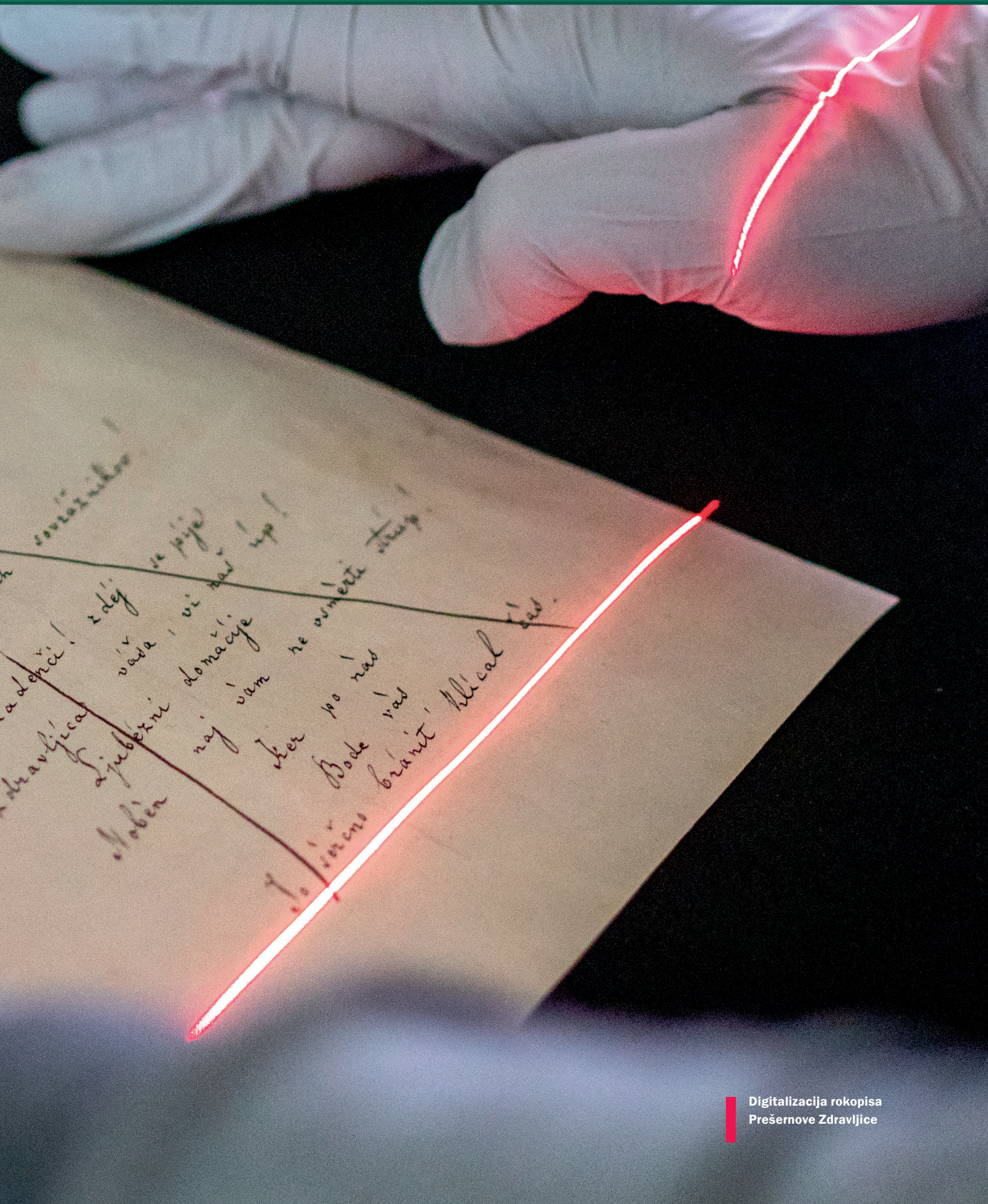

Hranimo misli – že 250 let

- V NUK-u zelo natančno vedo, koliko knjig izide na slovenskih tleh, saj obstaja pravilo, da mora vsaka knjiga še pred tiskom dobiti CIP-zapis
- Imajo tudi spletni arhiv, v katerega spravijo spletne vsebine, ki jih »žanjejo«, kot se reče v knjižničnem žargonu, enkrat na tri mesece.

Tekst: **Smilja Štravs**

Fotografije: **arhiv NUK**

Letos obeležujemo dve pomembni obletnici: 250 let od izida Splošnega šolskega reda Marije Terezije in 250 let od prvih začetkov Narodne in univerzitetne knjižnice. Eno brez drugega pač ne gre; če naj nam knjižnica dobro služi, se moramo najprej naučiti brati.

Splošni šolski red iz leta 1774 je prvi državni osnovnošolski zakon, ki je veljal na ozemlju današnje Slovenije, lahko preberemo na panojski razstavi v Jakopičevem sprehajališču v parku Tivoli, ki jo je pripravil Šolski muzej. Z izidom reda je oblast pod vodstvom Marije Terezije in njenega sina Jožefa II. začela vzpostavljati centralno voden državni šolski sistem. Uradno je vključeval vse družbene sloje in pomenil začetek obveznega in množičnega izobraževanja, vplival pa je tudi na krepitev javne vloge slovenskega jezika. Uresničitev šolske reforme je prispevala k utrditvi načel, ki v družbenem življenju veljajo še danes: šolstvo kot državna skrb, zavest o dostopnosti osnovnega znanja za vse otroke, pomen skupinskega poučevanja in upoštevanje moralnega oblikovanja učencev.

V isto leto lahko umestimo delovanje predhodnice Narodne in univerzitetne knjižnice, čeprav tradicija knjižnice in knjižničarstva pri nas sega še dlje v preteklost. Ob tej priložnosti so v NUK-u pripravili povedno razstavo o svojem 250-letnem delovanju, ki so ji dali naslov *Hranimo misli – že 250 let*. Razstava je namreč opremljena tudi s citati nekdanjih in sedanjih knjižničarjev in drugih zaposlenih, saj oni najlažje povedo, kaj v NUK-u delajo, pove knjižničarka **Helena Janežič**, ki je skupaj s **Tomažem Bešterjem** razstavo pripravila. Nastanek knjižnice je povezan z odlokom cesarice Marije Terezije iz leta 1774, s katerim je 637 knjig, ki so bile rešene ob požaru razpuščenega jezuitskega kolegija v Ljubljani, namenila za splošno uporabo knjižnici, kasneje ustanovljeni pri ljubljanskem liceju. Jezuite je

Knjižničarske novice slovenske knjižnične delavce seznanjajo s tekočim dogajanjem in novostmi v stroki.

razpustil takratni papež. Marija Terezija nad tem ni bila navdušena, a je popustila, saj so jezuiti vsaj 200 let pred tem skrbeli za šolstvo. Njihovo premoženje je namenila v študijski fond, iz katerega so se kasneje financirale šolske ustanove. Tako je tudi knjižnico ljubljanskega jezuitskega kolegija namenila javnosti – biblioteki in splošni rabi, da bo dostopna vsem ljudem.

»Prišla sta dva meniha, jezuita, in začela to knjižnico popisovati. V ohranjenih zapisih je prikazano, kako sta tarnala, da ni nobenega reda. Potem se je nenadoma zgodil požar, ki je uničil ogromno knjig, uspelo pa jim jih je rešiti 637 in to je bil osnovni fond predhodnice NUK-a, ki se je najprej nahajal v reduti nasproti stiškega dvorca in v delu jezuitskega samostana ob Šentjakovski cerkvi,« razloži Helena Janežič. V sedanjosti odločitev za gradnjo dolgo zelene in načrtovane nove knjižnice NUK 2 stremi k istemu cilju in istim vrednotam,

Pomoč uporabniku v Veliki čitalnici pred desetletji

Uresničitev šolske reforme je prispevala k utrditvi načel, ki v družbenem življenju veljajo še danes: šolstvo kot državna skrb, zavest o dostopnosti osnovnega znanja za vse otroke, pomen skupinskega poučevanja ...

Temeljni katalog knjižnice, ki je vseboval podatke o delih, ki jih je knjižnica prejela od začetka do leta 1947. Sestavljati ga je začel Matija Čop leta 1832, v uporabi je še danes.

da naj bo knjižnica s svojimi zbirkami iz fizičnih in virtualnih svetov ter svojimi storitvami še dostopnejša ljudem.

Leta 1791 so knjižnico na predlog Antona Tomaža Linharta preselili v stavbo opuščene samostana na Vodnikovem trgu, kjer je danes ljubljanska tržnica. Že takrat je bil v tej stavbi licej in vanj so iz stare redute preselili vseh 637 in tudi že kar nekaj dodatnih knjig, leta 1794 pa je tamkajšnja knjižnica postala javna in je v tistih prostorih ostala več kot sto let, zato se je tedaj imenovala licejska knjižnica. To je prvo ime, ki ga je nosila predhodnica NUK-a.

Licejska knjižnica je že leta 1807 dobila pravico prejemanja obveznega izvoda vseh tiskov z območja dežele Kranjske, med francosko zasedbo pa s celotnega upravnega območja Ilirskih provinc. Leta 1830 je postal vodja licejske knjižnice Matija Čop, ki je kot predstavnik napredne inteligence tistega časa začel urejati delovanje knjižnice. Prvo uradno ime je dobila leta 1850, ko je po ukinitvi ljubljanskega

liceja postala Cesarsko-kraljeva deželna študijska knjižnica. Njen fond se je ves čas bogatil. Knjige so prihajale najprej iz opuščenih samostanov v Stični, Bistri itd. Njihova bogastva so k sreči prišla prav v licejsko knjižnico, nadaljuje Janežičeva: »Začelo se je torej s 637 knjigami, januarja letos pa je NUK zabeležil že več kot tri milijone enot gradiva. Leta 1774 je bil v predhodnici NUK-a zaposlen le en človek, danes nas je 134.« V zgodovini NUK-a so bili pomembni tudi štirje ravnatelji, dr. Branko Berčič, dr. Jaro Dolar, dr. Tomo Martelanc in dr. Mirko Popovič, ki je v NUK-u ravnateljval le deset dni.

Spomin slovenskega naroda

Že od leta 1807 vse, kar izide na območju Slovenije, hrani NUK, po današnji zakonodaji mora NUK prejeti štiri izvode vsake knjige oziroma 16, če je izid financiran z javnim denarjem. »Tu se hrani spomin slovenskega naroda, vse, kar je bilo kadarkoli objavljeno in natisnjeno, brez kakršnekoli cenzure,« pripomni Janežičeva. Hranijo tudi rokopise: denimo rokopis Prešernove Zdravljice, Stiške rokopise, rokopise Alme Karlin, Mateja Bora itd., pa tudi bolj posvetne vsebine, kot je na primer Katalog pohištva izpred 100 let, ki prav tako kot visoka literatura velja za spomin slovenskega naroda, samo na drugačen način, nadaljuje sogovornica.

PLEČNIKOVA KNJIŽNICA

Knjižnična palača NUK na Turjaški ulici v Ljubljani je ena največjih mojstrov in arhitekta Jožeta Plečnika, temeljni kamen Plečnikove Ljubljane in eden najpomembnejših arhitekturnih dosežkov minulega stoletja pri nas. Plečnikova knjižnica je kulturni spomenik najvišjega reda. Zahteve po postavitvi slovenske univerzitetne knjižnice so pri takratni beograjski oblasti naletele na odločen odpor in šele dolgotrajni in množični študentski protesti ter demonstracije so ga strli. Načrte za stavbo je Plečnik začel risati na začetku 30. let 20. stoletja, leta 1936 so jo začeli graditi, končana pa je bila leta 1941, en teden prej, preden so v Ljubljano vkorakali Italijani.

Ljudje so se bali, da jo bo zasedla italijanska vojska. Naredili so živo verigo, postavili so se v vrsto vse od NUK-a do Poljanske gimnazije, kjer so takrat hranili knjige, in ljudje so si podajali knjige, da so jih na hitro preselili. Italijani so bili za čuda knjižnici zelo naklonjeni in so bili do ljudi prijazni, misleč, da bodo Slovenci veseli, da jih je

Danes v NUK-u hranijo tudi drobne tiske, denimo plakate, letake, kataloge, ki obsegajo več kot 50 strani, vabila na koncerte, zemljevide, ki so bili izdani v Sloveniji, tudi EU-publikacije in podobno. Zbirajo in hranijo sloveniko. To pomeni, da v njihove fonde sodi gradivo slovenskih avtorjev, gradivo v slovenskem jeziku, izdaje slovenskih založb ali če gradivo govori o Sloveniji in Slovencih, pa čeprav izide zunaj meja Slovenije. »Morda je to gradivo sprva videti nepomembno, čez sto let pa postane izročilno, saj bodočim rodovom veliko pove o preteklosti in je vir ključnih informacij za raziskovalce, zgodovinarje ... Ključno poslanstvo NUK-a je, da hrani gradiva za bodoče rodove. Nič se ne zavrže, vse se katalogizira, da je gradivo kadarkoli najdljivo.«

Delo je kompleksno ter zajema zbiranje, hranjenje in posredovanje. »Največ gradiva se zbere z obveznim izvozom, sledimo pa na primer tudi antikvarni ponudbi in zalogo dopolnimo z nakupom,« pripomni Janežičeva. Veliko gradiva je podarjenega, nekaj gradiva NUK izmenja z drugimi inštitucijami. Darovi so se začeli že ob razpustu samostanov na samem začetku obstoja knjižnice, veliko pa je tudi

Fotografiji: Shutterstock

okupiral tako velik narod. Mussolini je sam poklonil precej denarja za nakup knjig, sicer o italijanski kulturi in umetnosti, ampak NUK nikoli v svoji zgodovini ni imel toliko denarja za nakup knjig kot takrat, pravi arhitekt Andrej Hrausky.

Plečnikova arhitektura izhaja iz globokega razumevanja simbolov, ki določajo naše življenje. Tako je Plečnik tudi NUK razumel kot tempelj modrosti, zanj to ni bila običajna knjižnica, pove Hrausky. Vurnik na primer je menil, da stavba ni dovolj funkcionalna, Plečnik pa je ugovarjal, da je NUK simbol, hiša, v kateri je shranjeno vse znanje našega človeka, in ne zgolj skladišče za knjige. « Na kljuki je upodobljena težka figura Pegaza, ki nakazuje, da se z vstopom v to hišo povzpneš v nebesa, da si na konju ... Nato se iz temne veže po stopnicah povzpneš proti svetlobi, kajti težka je pot, da prideš do znanja; obenem je to znanje lahko tudi nevarno, mogoče ga je zloračiti, na kar nas opominjajo mogočni stebri na vrhu.

29. januarja 1944 je v zgradbo strmoglavilo italijansko poštno letalo v nemški službi. V požaru je bilo uničenih okrog 60.000 knjig. Posadka letala in en obiskovalec so izgubili življenje. Knjižnica je bila v celoti obnovljena in znova odprta šele leta 1947. Po koncu druge svetovne vojne je bil univerzitetni knjižnici priznan tudi pravni status slovenske nacionalne knjižnice. Znova je spremenila naziv in postala Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Pod tem imenom jo poznamo še danes.

posameznikov, ki so svoje knjižnice namenili NUK-u. Eden takšnih je bil denimo Žiga Zojs, ki je strastno zbiral slovenske tiske.

Zbirka starih kodeksov Jerneja Kopitarja je bila odkupljena, pripomni Janežičeva. So pa v NUK-u tudi novejši pisni zakladi. Med drugim hranijo opus del Borisa Pahorja in njegovo zapuščino. Med njimi je na primer tudi osnutek za njegov roman *Nekropola*. V zbirki so tudi pisma, ki jih je pošiljal in prejemal. Imajo tudi več kot 1500 pisem Ivana Cankarja in zapuščino pesnika Tomaža Salamuna.

Knjige zlagajo po številkah in velikosti

S tremi milijoni gradiva ni enostavno delati, treba ga je nekako urediti, pove sogovornica. Na police ga postavljajo po ključnem načelu *numerus curens*, kar pomeni, da je gradivo postavljeno po tekočih številkah. »Knjiga, ki pride danes, je vpisana v katalog pod določeno tekočo številko, dobi nalepko s signaturo in gre na polico.« Knjige v velikosti do 25 centimetrov zlagajo na ene police, velikosti med 25 in 35 centimetrov so opremljene z drugo signaturo in jih hranijo na drugih policah. Gre za čim bolj učinkovito in racionalno

Stiški rokopis iz 1. pol. 15. stol. (Ms 141) je najpomembnejši slovenski srednjeveški rokopis, ki je shranjen v NUK. Nastal je okoli leta 1428 v cistercijskem samostanu v Stični. Slovenska besedila so vpisana v kodeks z latinskimi besedili, nahajajo se na zadnjih straneh.

izrabo prostora. Ne gre za klasično knjižnično razporeditev, na primer družbeni romani, zgodovinski romani, znanstvena fantastika, potopisi, poezija itd. – vse je pomešano, zato so skladišča v NUK-u, ki so razporejena v štirih nadstropjih, zaprtega tipa. Tudi knjižničarji skladiščniki za to, da neko knjigo najdejo, potrebujejo zemljevid, opisuje Janežičeva.

V NUK-u hranijo tudi posebne knjižnične zbirke, ti terjajo prilagojeno ravnanje in hranjenje. Zemljevidov, na primer, ne smejo prepogibati, če jih želijo ohraniti za bodoče rodove. Zanje imajo posebne omare in mape. Hranijo tudi glasbeno produkcijo, ne le notnih zapisov, temveč tudi zapise na trakovih, gramofonske plošče, DVD-je, CD-je, kasete in druge nosilce zvoka. Vse gradivo hranijo v prostorih, ki so prilagojeni in imajo temperaturo od 17 do 20 stopinj Celzija. Filmsko gradivo je shranjeno na DVD-jih in na 30.000 videokasetah. Te so danes že dokument nekega časa, zato morajo imeti v NUK-u tudi ustrezne aparature, da si obiskovalci ta gradiva sploh lahko ogledajo.

Vedeti pa je treba, da vsi ti trakovi niso večni, da jih zob časa lahko uniči, zato jih strokovnjaki prenašajo v digitalno obliko in jih shranjujejo na serverjih. Vsaka takšna stvar zahteva posebno obdelavo po strokovnih kriterijih in hrambo, za katero pogosto poskrbijo tudi konservatorji in restavratorji, kasetni trakovi denimo nimajo neomejenega roka trajanja in hitro propadajo. Stvari morajo nekako spraviti v stanje, da bodo berljive še naslednjih 500 let. Manjkajoče dele zemljevidov, časopisov, knjig, recimo, podlagajo z japonskim papirjem. Gre za izjemno tanek papir, ki ga lahko namestijo le s čopičem.

Posebne knjige v vitrini meseca

Na razstavi imajo tudi posebno Vitrino meseca, kjer bodo vsakih 30 dni predstavili novo dragocenost, nov dragulj v zbirki NUK. Začeli so s Stiškim rokopisom iz prve polovice 15. stoletja. Narodna in univerzitetna knjižnica hrani edino na ozemlju države Slovenije ohranjeno slovensko srednjeveško besedilo.

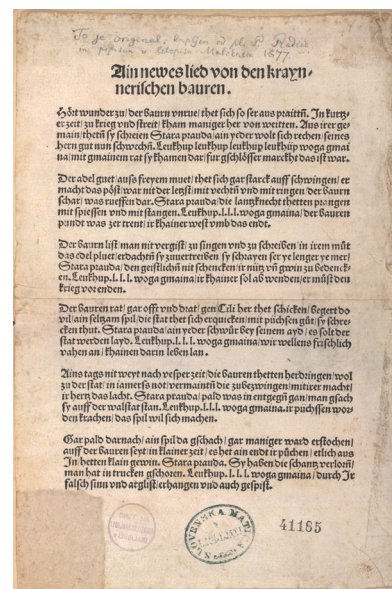
Obstajajo tudi starejši dokumenti, kot denimo Brižinski spomeniki, a so nastali na južnem Koroškem. Konec junija je bila v Vitrini

meseca predstavljena najstarejša slovenska natisnjena beseda, *Le vkup, le vkup, uboga gmajna*, letak, ki je izšel kot povabilo na veliki slovenski kmečki punt. Zaradi izjemne krhkosti in dragocenosti je bil dokument na ogled le teden dni. Na vsem svetu sta ohranjena le dva ta letaka. Julija je bila na ogled *Slava vojvodine Kranjske*, ki je še danes pomemben vir za raziskovalce, cel avgust pa bo razstavljena Dalmatinova *Biblija*; NUK hrani devet izvodov.

Septembra pride v Vitrino meseca del *Suprasejskega kodeksa* iz 10. stoletja, ki bo tudi na ogled le en teden. Je zelo dragocen, ker je liturgični kodeks, ki velja za enega najstarejših slovanskih slovstvenih spomenikov v cirilici, v NUK pa je prišel s Kopitarjevo zbirko. V oktobru, v mesecu protestantizma, bodo predstavili *Artikule Primoža Trubarja* in Bohoričeve *Zimske urice*. Razstava, ki jo bodo zaprli 3. decembra, pa bo za konec Vitrini meseca postavila na ogled še izvorni rokopis *Zdravljice* dr. Franceta Prešerna.

V NUK-u hranijo štiri na roko napisane izvode, kar pomeni tudi štiri različice, ki jih je napisal, predstavili pa bodo le eno. Sicer gre za

***Ain neues lied von den kraynerischen bauren* (Nova pesem o kranjskih kmetih. Dunaj, Johann Singriener, 1515. R II 41185.) je letak s prvimi natisnjenimi besedami v slovenskem jeziku. Te sestavljajo puntarsko geslo Stara praua in bojni klic *Leukhup leukhup leukhup leukhup woga gmajna*, ki se ponavljata v vsaki kitici.**

K. K. Gymnasium. Okoli leta 1880. Stavba ljubljanskega liceja, kjer je bila leta 1791 ustanovljena, leta 1794 pa za javnost odprta licejska knjižnica. V tej stavbi je delovala več kot 100 let, nato pa so jo zaradi posledic velikonočnega potresa v začetku 20. stoletja podrl.

sedem listov, ki kažejo, kako je pesnik Zdravljico spreminjal, preden jo je objavil leta 1848. Pesnitev se je najprej imenovala *Zdravica ob novini*, lepo pa se vidi, kako je eno kitico v procesu spremenil, katero je vrgel ven in v katero je posegla samocenzura, doda sogovornica.

Spletne vsebine sproti žanjejo

Dandanes založbe in samozaložniki izdajo veliko različnih publikacij. V NUK-u zelo natančno vedo, koliko knjig izide na slovenskih tleh, saj obstaja pravilo, da mora vsaka knjiga še pred tiskom dobiti CIP-zapis, torej kataložni zapis v publikaciji. Prav zato NUK lahko zelo dobro sledi slovenski knjižni produkciji. V enem letu je v Sloveniji natisnjenih približno 7500 novih knjig. Še vedno jih je največ v fizični obliki, so pa dostopne tudi že elektronske, ki jih v NUK-u prav tako hranijo.

Zavezanci za obvezni izvod so tudi tisti, ki izdajajo elektronske publikacije. Imajo poseben portal *Svarog*, sistem za varno arhiviranje oddanega gradiva. Ob oddaji se odločijo, ali bo njihovo gradivo prosto dostopno ali bo dostopno le v prostorih knjižnice na namenskih računalnikih. Vsa ta gradiva se v NUK-u shranijo na portalu Digitalne knjižnice Slovenije. Če so digitalne knjige »odklenjene«, jih lahko vsakdo prebira v udobju svojega doma, »zaklenjene« pa le v prostorih NUK-a. »Kriterij za dostopnost so avtorske pravice,« nadaljuje Janežičeva. Pri nas so enake kot v EU, kar pomeni, da 70 let po avtorjevi smrti pravice ugasnejo in gradivo preide v javno dobro.

Kako so gradiva dostopna do takrat, pa se je treba dogovoriti z avtorjem ali z njegovimi dediči. Vsa dela Ivana Cankarja, denimo, so že v javni domeni, prav tako so tudi dela Otona Župančiča že postala javno dostopna. V NUK-u imajo tudi spletni arhiv, v katerega spravijo spletne vsebine, ki jih »žanjejo«, kot se reče v knjižničnem žargonu, enkrat na tri mesece. S spleta poberejo vse, kar ima končnico gov.si, in veliko vsebin s končnico .si ter shranijo na strežnike NUK-a. Tako se lahko vidi na primer oblikovni razvoj neke spletne strani, pa tudi vsebine, ki so dostopne na prvi ali drugi korak spletnega iskanja.

Ko je Jože Plečnik gradil objekt današnjega NUK-a, je predvidel 270.000 enot gradiva, danes pa v stavbi shranjujejo približno milijon enot, pove sogovornica. Dodatno lokacijo za skladišča ima danes NUK še v Ljubljani na Leskovškovi ulici, nasproti nekdanje vojašnice Moste. Tam imajo dva milijona enot gradiva. V štirih nadstropjih so številne police s knjigami, revijami, časopisi, filmskim gradivom, gramofonskimi ploščami, razglednicami, plakati, gledališkimi listi, zemljevidi, ki so shranjeni v ognjevarnih mapah in omarah. Na primer, razglednice so shranjene v predalčkih, vsaka je v posebni mapi iz brezislinskega papirja, saj bi lahko tudi sam navaden papir uničeval gradivo, na mapi je napisano, kaj je v njej, označena pa je tudi s signaturo, razloži sogovornica.

Zaposleni že komaj čakajo na novi NUK, tako imenovani NUK 2. Načrti zanj so stari že deset let. Čeprav prostor ne bo namenjen skladiščenju, bo v novi knjižnici prosto dostopnih 330.000 enot gradiva. Pet nadstropij bo namenjenih študentom, s čitalnicami, s prostori za raziskovanje, učenje, eno nadstropje pa bo namenjeno zaposlenim. NUK 2 bo namenjen bolj univerzitetni rabi, tudi z nočno čitalnico, zdajšnja Plečnikova stavba pa bo ohranjala narodno funkcijo, kar pomeni, da bodo tudi vse posebne zbirke ostale v Plečnikovi stavbi, le razširili jih bodo, da bodo lahko »zadiahale«. ■

**Arhitekturna zasnova NUK II.,
Bevk Perović arhitekti,
2021**

